

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

ЛІНГВІСТЫЧНАЕ ДЭКАДЗІРАВАННЕ ДРАМАТУРГІЧНАГА ТЭКСТУ

П'ЕСА "СТРАСЦІ ПА АЎДЗЕЮ" УЛАДЗІМІРА БУТРАМЕЕВА

Жанр п'есы "Страсці па Аўдзею" Уладзімір Бутрамееў вызначыў як народную драму. Талент творцы, у тым ліку пісьменніка, выяўляецца ў здольнасці ўбачыць у звычайным незвычайнае, ва ўменні адчуць актуальнасць тэмы, вастрыню моманту, сфармуляваць праблему і інш. *Страсці* – слова шматзначнае, яно так ці інакш у мастацкім тэксце "іграе" ўсімі сэнсамі, а калі вынесена як апорнае (адно з важных для разумення аўтарскай задумкі, ідэйнага зместу тэксту) у назву, значыць падтэкст яго можа быць глыбейшы, чым той, які прапануецца слоўнікам: 1. 'Моцнае каханне, моцная пачуццёвая цяга, захапленне'; 2. 'Моцнае захапленне чым-н., аддача ўсіх сваіх душэўных сіл якой-н. справе' [1, с. 629]. У канкрэтным творы *страсці* – моцнае пачуццё, моцнае захапленне чалавекам, менавіта Аўдзеям. Якое пачуццё выклікае гэты дзейны персанаж, можна даведацца ў выніку прачытання п'есы, прагляду спектакля ці стылістычнага дэкадзіравання твора.

Страсці па Аўдзею ва ўсіх розныя: для сям'і гэта бацька, муж, сын – Гаспадар, таму калі ён спаганяе доўг з мужыка, то сям'я маўчыць. Такая вялікая павага да Аўдзея, бо ён сапраўды галоўны ў сям'і: гаспадарка трымаецца на ім, а на гаспадарцы – усё жыццё. Для збыднёлых мужыкоў ён прадмет зайздрасці; яны не бачаць, не адчуваюць, колькі сіл і здароўя пакладзена, каб яго сям'я жылося не бедна. Для дзяржавы, для ўлады ён аб'ект раскулачвання. Для чытача / гледача – асоба, вартая павагі і захаплення. Па такіх, як Аўдзея, сумее зямля. Натуральна, што аўтар сваім творам гаворыць з чытачом розных пакаленняў; у розныя гады асэнсаванне / успрымання тэксту, ухваленых каштоўнасцяў можа мяняцца, бо грамадства па-рознаму можа рэагаваць на адну і тую ж праблему. Чалавек сам вырашае, як жыць і працаваць, як ставіцца да зямлі, да людзей, да Бога. І калі быць адда-

ным зямлі і Богу, то яны не здрадзяць (у пэўнай ступені пра гэта і гаворыць Якуб Колас у "Новай зямлі"), калі ты ў працы, калі ты з верай і ў малітве. Праз што і чаму Аўдзея пакараны – не вельмі зразумела з пазіцый сённяшніх: хіба можна пацярпець з таго, што любіш працу, што адданы ёй... Відаць, быў час такі – час стварэння калектыўнай гаспадаркі.

У п'есе 18 дзейных асоб, а таксама хлопцы з дзяўчатамі, якія задаюць пэўную настроёвасць моманту, удзельнічаюць у масавых сцэнах. Дзейныя асобы твора рознаўзроставыя – тры пакаленні са сваімі думкамі, пачуццямі, поглядамі на адны і тыя ж з'явы, праблемы: дзяды (бацька Аўдзея – 75 гадоў, маці Зуйка – 70, Жабрак – 70), бацькі (Аўдзея – 50 гадоў, Варвара – 45, Зуёк – 50, Зуйчыха – 50), дзеці (Андрэй – 25 гадоў, Верка – 18, Танька – 18). П'еса складаецца з шасці дзей, знітаных лёсам названых персанажаў, абставінамі, акрэсленымі тэмамі, а таксама рэфрэнамі – пэўнымі словамі, рэплікамі (абзацамі), якія паўтараюцца праз увесь твор, акцэнтуючы ўвагу чытача / гледача на сэнсавыя важкія моманты, што актуалізуюцца ў некалькіх дзеях / у адной дзеі ў залежнасці ад задумкі аўтара.

Так, напрыклад, шмат разоў гучыць рэпліка Аўдзея "Не аддам!" (гэта стрыжнёвая думка пра ўласную гаспадарку): і чым больш разоў Аўдзея яе паўтарае, тым большыя боль, распач, тым большая ўпэўненасць, перакананасць у тым, што не аддасць Аўдзея сваё, нажытае цяжкай працай. Цытаванне малітвы неабходнае аўтару дзеля надання тэксту праўдзівасці, а таксама актуалізацыі тэмы веры ва Усявышняга, з мэтай стылізацыі маўлення персанажаў самага сталага пакалення ў п'есе – гэты прыём, заснаваны на цытаванні богаслужбовай літаратуры, кваліфікуецца ў лінгвістыцы як біблізм [2, с. 224]. Старыя моляцца, як правіла, у няпростых сітуацыях, яны просяць Бога

дараваць грахі і весці чалавека далей, вярнуць яму здаровы розум: Маці Зуйка (стаіць перад іконай). Госпадзі, дай мне слёзы і памяць, і ўменне, паслушанне, долгацярпенне і кротасць... Ізбаві мяне ад маладушыя і акамяненнага нечувствія, ад дзьявальскага паспяхання, ад лютага васпамінаўня, ад завісці чалавечаскай і ад насілія на злобе...; Бацька Аўдзея. Бога забываеш! Ні да дабра за хлеб без малітвы брацця. (Стары доўга моліцца.) *Отчэ наш, іжэ есі на небесі, да свяціцца імя тваё, да прыйдзіт царствіе твае, да будзет воля твая, яко на небесі і на зямлі. Хлеб наш насущны дай нам днес, і оставі нам далгі нашы, яко і мы астаўляем далжнікам нашым, і не введзі нас во іскушэнне, но ізбаві нас от лукаваго. Амінь.*

Лексічная адметнасць п'есы бачыцца ў выкарыстанні слоў з размоўнай афарбоўкай, прычым лексемы гэтыя ўжываюцца як з прамым, так і з пераносным значэннем: Аўдзея. Схадзі на гумно, прыгледзь, каб потым не ханацца; Ты, Варвара, з дзеўкамі перабіраць, ды паспяхайцеся, трэці дзень капошыцеся!; І кожны да чужога цяпла лінне; Бог не дзеля таго ету дарогу прыдумаў, каб па ёй без работы шляцца; ...неяк спытаў у Івана-млынара, маўляў, чаго зямлю кінуў – не разарвацца, кажа; Ты з торбай пайшоў з зямлі, дзяцей, што ў прымы, што ў беспасажніцы расторкаў; Ну дык раскажы, каго нагледзеў? Хлопец. Прыходзілі адзін раз з суседняй вёскі, усыпалі ім так, што доўга памятаць будуць. Верка. Папомні мае словы. Зуйчыха. Дзеўцы гэтка доля – не церпіцца. Танька. Дык Кацька ўжо каля Пецькі, і гэтак увіваецца.

Словы з памяншальна-ласкавымі суфіксамі служаць для выражэння станоўчых адносін, аднак прадмета гутаркі / суразмоўцы. У мове аналізаванага тэксту яны гучаць з вуснаў моладзі: Дзяўчаты. Дзядзечка Пятрок, рана яшчэ, ну зусім рана; От яшчэ крышачку. Танька. А тут няма анікогачкі. Верка. Андрэчка! Яны, маладыя, закаханыя, вясёлыя, гарэзлівыя, таму адпаведны і іх настрой, які ўвасобіўся ў названых формах слоў.

Дыялектызмы ствараюць мясцовы каларыт, ужываюцца для характарыстыкі персанажаў; словы з гаворак набліжаюць маўленне да рэальнага, да маўлення носьбітаў мовы адпаведнага часу, пэўнай мясцовасці: Аўдзея. Тут за етым сталом усе свае сядзяць; Для мяне етыя зярняткі – хлеб; Са ўчарашняга разагнана, а пасля абеду Макар яшчэ разгоне; Жабрак. Ось, саўсім харашо; Напярод дня не ведаеш...

У асобных маўленчых сітуацыях ні сталае пакаленне, ні маладое не абыходзяцца без слоў са зніжанай стылістычнай афарбоўкай: Аў-

дзея. Я бацьку твайго помню – прайдоха ён, і ты прайдоха; Галыцьба глядзіць прадаць ды праматаць...; Зуйчыха. Мы хоць і не багата жывём, але не лежабокі; Зуёк. Цыц, бабы дурныя!; От чэмера табе ў бок, зубаскал! Верка. Дурань. Я Андрэя ні на каго не памяняю. Умеркаванае выкарыстанне такіх лексем якраз і неабходнае аўтару, каб паказаць сацыяльны статус персанажаў, рысы іх характару ці настрой.

Час, адлюстраваны ў творы, характарызуецца пераменамі, новымі палітычнымі з'явамі ў жыцці грамадства, менавіта таму ўжыванне новых для таго перыяду запазычаных лексем, у тым ліку русізмаў, бачыцца неабходным. Найчасцей гэта скажоныя лексемы, цяжкія для вымаўлення, з незразумелым зместам; аднак менавіта скажэнне дазваляе пазбегнуць рознастылёвасці: Мужык. Ксплуатацыя; Аўдзея. Калі яны селі за сталом, наперу напісаны, прапрыяцый назвалі; Яны ж самі – “зямля крэсцянам”; Упаўнаважаны з раёна. Вось што такое, таварышы, старарэжымныя перажыткі, падноўленыя нэпаўскімі тэндэнцыямі! Яны пераўтварылі селяніна ў аднаасобніка, у тупую жывёліну, каторая толькі і можа, што грабці пад сябе, не бачачы наўкола нічога, не разумеючы цякушчага момента. Эленька. Цяпер новае ўрэмя; Тут, на вольнай зямлі, будзе працаваць вольнае трудавое сялянства.

Адзін з прадуктыўных сродкаў стылізацыі – выкарыстанне ў маўленні старых людзей фразеалагізмаў і прыказак. Ускладненасць семантыкі ўстойлівых выразаў, іх стылістычная афарбаванасць дазваляюць аўтару перадаць розныя сэнсава-эмацыйныя адценні, нюансы характараў і адносін персанажаў: Аўдзея. ...мо пабагацелі, што носа не кажуць; З малатарняй мяне не ашукаеш, я яе як свае пяць пальцаў знаю; ...эта не так, тое не гэтак. Ды і гаспадар ён – больш языком; Тут справа не жарт, зусім не жарт! Зуёк. От каб ты гэтак у полі, як языком; ...дык можна ў чалавека адабраць усё, што ён нажыў гарбом; Мужык за зямлю кроў і пот праліваў, не можа таго быць! Тады ж свет неавернецца! Жабрак. Беражы вас бог!; Памажы табе бог у справах. Верка. Андрэй кажаў, што ён мяне і пальцам не кране. Андрэй. Сваёй гаспадаркай заживём – сам сабе галава. Танька. ...гэтак увіваецца, а ён – хоць бы што; Не, больш грашыць не буду, грэх на душу браць. Зуйчыха. Во, сарокі, языкамі лапочуць; Каб мірам ды ладам, дык з нашага боку граху ні ў чым не будзе; Пятрок, ты што? З глузду з'ехаў? Відавочна, што фраземы перадаюць настрой, адлюстравуюць рэальныя жыццёвыя, забяспечваюць характарыстыкі дзейных асоб. Менавіта праз фра-

зеалагізацыю адлюстроўваецца нацыянальны моўны каларыт.

З аналагічнай мэтай цытуюцца прыказкі: Эленька. *Дурні б'юцца, а разумныя заўсёды дойдучь да згоды.* Аўдзеі. *За пагляд грошы не плацяць; Хто гняздо ўе, у таго і ўеца; Кожная варона за сваё каркае; Паны многа ядуць і другім не даюць; От, бачу, ты да яды, як да працы; Лепш пасумаваць, чым пагаладаць; Працуй – і сумна не будзе; Па-мойму, гэтак: хто робіць, той і мае, а хто мае – той так і жыве.* Жабрак. *Не хлебам адзіным жывы чалавек!; Без добра не пражывеш, як і без хлеба; Туды з сабою нічога не возьмеш; А як збоку глянеш, Аўдзеі, дык што чалавеку трэба – акрайчык хлеба.*

Фальклорная стылізацыя – **фалькларызацыя**, увядзенне фальклорных элементаў з мэтай захавання традыцыі сватаўства: Аўдзеі. *Вечар добры! Прыйшлі не званыя. Як прагоніце, дык міма пойдзем, а як пусціце ў хату, дык і вам гарэлка нальём; Добры вечар, Пятрок, прыехалі за таварам, а гаспадара і няма. Зуёк. Я тавараў не трымаю, гэта ў мястэчках у крамах тавары. Аўдзеі. Ну, брат, у цябе тавару на палову вёскі хопіць. Мы тут, хаця і не на парадку, з гаспадыняй размаўлялі ўжо. Дзеўку сватаць прыехалі. Зуёк (робіць здзіўлены выгляд). Дачку? Аўдзеі. А што ты дзівішся? Сватаў прымаць лёгка, у іх гарэлка з сабою. Зуёк. Дачка мая яшчэ маладая. Аўдзеі. А нам маладая і патрэбна. Навошта сватам старая? Мы за маладой і прыехалі. (Размова не ідзе ў задуманым рэчышчы, і з гэтага якраз вынікае, што фалькларызацыя як від стылізацыі не мае працягу.) Андрэй пераклавае дыялог з Зуёкам, цытуе: “Гэтакі тавар нікому не патрэбен, няма сэнсу на базар вазіць, не прадасі”. А я: “А калі б знайшоўся пакупнік і на гэтакі тавар?” А ён гаворыць: “Гэтаму пакупніку я б яшчэ і прыплаціў, асабліва калі хлопец талковы, гэткі, як ты, то нядрэнна б і прыплаціў, не пашкадаваў бы, не глядзі, што не багата жыву, дачку выдам па-людску, так што пакупнік той пакрыўджаны не застанецца”.*

Ампліфікацыя як фігура лексіка-стылістычнага ўзроўню мае на мэце перадаць напружанасць моманту, разнастайнасць паняццяў і іх дзеянняў і характарыстык. Ампліфікацыя ўвабляецца ў аднародных членах сказа. У аналізаваным тэксце ў рад аднародных членаў сказа становяцца словы і выразы як сінанімічнага, так і несінанімічнага зместу. **Сінонімы**, словы, блізкія па значэнні: *Галыдзьба глядзіць прадаць ды праматаць, праніць, прагуляць.* А гаспадар – *купіць*; Тады толькі і будзеш мець, як *перарвецца, перасілішся, як возьмешся з усяе сілы*; Кулаччо... *нарабавалі, награвлі.*

Аўдзеі. ...дык можна ў чалавека адабраць усё, што ён нажыў *гарбом, мазалём?*; А яны *прагуляюць, пран'юць* маіх коней, маіх кароў, маю зямлю? Не аддам!; ...а *пасіліў, выцягнуў* на сабе еты хутар, ету зямлю, у ёй мая *кроў*, мае *жылы* – і аддаць? Не аддам!; Людзі *гулялі, пілі, прадавалі, маталі*, з мяне смяяліся, кулак, гаварылі, *пад сябе грабеш, пун нарвеш, лопнеш!*; Мужык тады мужык, калі ён гаспадар, калі *не праніў, не прагуляў, не адляжаў бакі*; Каб усе пра той пагорак думалі – *пляцень бы спінамі падпіралі, пальцам бы не варухнулі, з кійка ды торбы жылі*; ...а я адзін цягнуў, *як вол, як конь, як дзікі мядзведзь*. Стылёвая прыналежнасць устойлівых выказаў, як сведчыць фактычны матэрыял, пацвярджае ўзорнасць аўтарскай стылізацыі маўлення дзейных асоб.

Вобразныя сродкі мовы мастацкага маўлення вызначаюцца разнастайнасцю, арыгінальнасцю, выступаюць крыніцай пераносна-вобразнага словаўжывання. Што да падстылю драматургічнага, то ён складае выключэнне, бо вобразнасць гутарковай мовы заўсёды больш сціплая, а стылізацыя пад вусную, нязмушаную мову павінна адлюстроўваць гэты факт. Найбольш прадуктыўныя, яркія тропы, якія не столькі дэманструюць адметнасць аўтарскага словаўжывання, колькі ўключаюцца ў твор з мэтай характарыстыкі ці самахарактарыстыкі персанажаў, адпавядаюць часу і эпосе, апісаным у творы падзеям:

а) **параўнанні**; яны маюць размоўную афарбоўку, забяспечваюць характарыстыку знешніх і ўнутраных якасцей персанажаў: Аўдзеі. *Што ты пляцеш, што ты брэшаеш, што ты, як вужака на патэльні, круцішся!*; Я кожнага каня памятаю, як ступаў, як еў, мне кожны конь, *што брат родны...* Другі мужык. *Малатарня – што гадзіннік у нашага пісара.* Зуёк. *Вы б ноч скакалі, як козы.* Аўдзеі. ...а то шляхецкі *абед, што вячэра ў посную пятніцу*;

б) **перыфразы**; нам бачыцца, што выкарыстаныя тропы маюць эўфемістычны характар, калі чалавек па пэўнай прычыне не называе адкрыта з'явы, дзеянні, аднак выражае праз выразы апісальнага зместу свае адносіны да іх: Зуёк. *Вось сустрэну бацьку, ён табе пасмяецца лейцамі* ('паб'е'). Аўдзеі. ...дзеці *месяц без хлеба сядзелі* ('галадалі'); *Матка грошы збірала ўсё жыццё, бацька ўсё за богам ды за парадкам, а яна капейку ў капеечку!* ('збірала');

в) **эпітэт** у гутарковым маўленні, у фальклорных тэкстах не заўсёды мае пераносна-вобразнае значэнне; так і ў драматургічным падстылі пры стылізацыі маўлення персанажаў прыметнік мае найперш ацэначны змест: Аўдзеі. *Непучёвы*

Зуёк; *Калі і да работы гэткай спрытнай* [Верка], *то нам падышла б. Варвара. Зуйковы працавітыя; Дзеўка нядрэнная. Уважыцельная.* Другі мужык. *Але паглядзець трэба – добрая малатарня. У талковых руках была. Спраўная. Яй-бо! Залатая, залатая малатарня!*

Агульнамоўны характар тропаў відавочны: эпітэты, параўнанні, перыфразы вуснага маўлення (драматургічнага падстылю) не валодаюць арыгінальнасцю, часам не маюць вобразнага зместу, аднак ім уласціва характарыстычнасць, ацэначнасць, а значыць, *экспрэсіўнасць*.

Сінтаксіс гутарковага стылю вызначаецца ўжываннем спрошчаных сінтаксічных канструкцый, пераважна простымі сказамі, неразвітымі, аднак канкрэтная маўленчая сітуацыя, характар персанажа ўплываюць на выбар пэўнага тыпу сінтаксічнай адзінкі, стылістычнай фігуры. Напрыклад, калі персанаж эмацыйна ўзрушаны, то адпаведна гэтаму ён і гаворыць, будзе сказы – рэплікі кароткія, перарывістыя, а гэта значыць, што ў іх ужываюцца розныя знакі прыпынку, найперш шматкроп'е, якім афармляецца фігура **ўмоўчання**: Андрэй. *Я як бы гэтак... Вам я даўней гаварыў, калі б вы што супраць, то я б і нічога. А то...; Аўдзеі. Без бацькі... Гэтак нельга... Сват. Ён зараджаны – там сем патронаў. А астатнія я высыпаў. От гэтага добра... Прыйдзеш да мяне, забярэш, колькі хочаш. Толькі абрэзам не дапаможаш... Лепш павініся...; Вядома як... Прыдуць, коней забяруць...*

Няпоўныя сказы з рознай інтанацыяй: Верка. *Што я табе пакажу зараз... Танька. Ой, што? Пакажы хутчэй. Вера дастае хустку і паказвае. Танька. Ой! У Шмуйлы гэтакія на пяць рублёў бачыла. Верка. А ведаеш, хто мне яе падарыў? Танька. Хто? Верка. Андрэй падарыў. Танька. Андрэй? Верка. Ага. Танька. Дай паглядзець. Верка аддае хустку. Танька мерае. Потым задумваецца. Вер. А Вер? А ты чула? Верка. Што? Танька. Пра Зінку Васількову? Верка. Не-а. Скажы. Танька. Толькі... каб нікому! Верка. Няўжо ж!*

Эмацыйная ўзрушанасць персанажа перадаецца не толькі на лексічным узроўні праз ужыванне лаянкавых лексем ацэначнага характару; на сінтаксічным узроўні яна можа перадавацца лагічна не звязанымі паміж сабой ці дрэнна звязанымі рэплікамі і словамі. Менавіта кантэкст у такім выпадку дае магчымасць чытачу зразумець, пра што ідзе гаворка: *Аўдзеі. Ні Бог, ні ўлада такога не дапусцяць! Не! Пахаваў, ікуру не здымаў, толькі што крыж не паставіў! Маіх коней – ха-ха-ха! Пахаваў – заб'ю, заб'ю, не дамся! Мяне – Аўдзея?! Ха-ха-ха-ха... Не аддам! ...Матка – ніткі, хус-*

цінку, ногі, ногі адняліся, пахаваў, толькі крыж не паставіў – ні Богу, ні сабе, не, не, не...

Часам з мэтай стылізацыі пісьменнік выкарыстоўвае **выразы размоўнага маўлення**, неабходныя для стылізацыі; думаецца, іх можна кваліфікаваць як размоўныя штампы, што выкарыстоўваюцца ў стандартных, паўтаральных сітуацыях, характарызуюцца недвухсэнсоўнасцю зместу, забяспечваюць *экспрэсіўнасць*, лакалічнасць вуснага маўлення: *Пагода стаіць; Работы ўперадзе хапае; За сталом усе свае сядзяць; Сам бы следам віўся.*

Адзін з прадуктыўных стылістычных прыёмаў п'есы – **антытэза**; яна мае на мэце ацэнку, апісанне ў выніку супастаўлення, а дакладней, супрацьпастаўлення паняццяў, іх прымет, дзеянняў і акалічнасцей, пры якіх яны адбываюцца: *Аўдзеі. Прагуляць лёгка, прахам пусціць лёгка. Нажыць цяжка; Не на едаках зямля – на работніках. Едакі зямлю праядуць і з торбай пойдуць, ім гора мала. На едаках свет стаяць не будзе. Не на едаках свет трымаецца, на работніках. У п'есе праз супрацьпастаўленне гаспадар – гультай выяўляецца адна з важных думак твора; той, хто працуе, і той, хто не робіць нічога, ідуць побач, але рознымі шляхамі. Адсюль і канфлікт п'есы, без якога драматургічны твор не можа існаваць.*

Лінгвістычнае дэкадзіраванне драматургічнага тэксту варты праводзіць з улікам адметнасцей адпаведнага падстылю, жанравых асаблівасцей канкрэтнага твора, выяўлення яго тэмы, ідэі, ключавых сітуацый для развіцця падзей – сюжэта. Менавіта сродкі стылізацыі маўлення персанажаў, прадуктыўныя адзінкі мовы п'есы выступаюць апорна моцнымі момантамі. Аналіз і суаднесенасць мовы з часам, з характарам дзейных асоб дазваляе гаварыць пра драматургічнае майстэрства аўтара. У прааналізаваным тэксце лексемы і фразеалагізмы, а таксама выразы-рэплікі размоўнага / прастамоўнага характару ствараюць адметнасць маўленчай палітры. Стылістычныя прыёмы (антытэза, ўмоўчання, біблеізм), радзей вобразныя агульнамоўныя сродкі (параўнанні, эпітэты, перыфразы) таксама запатрабаваныя з мэтай раскрыцця акрэсленых тэм, стварэння эстэтычна вартасных вобразаў.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
2. Романова, Н. Н. Стилистика и стили : учебное пособие / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта : МПСН, 2006. – 416 с.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.